

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL’UN YERALTI DÜNYASINA DAİR BİR İNCELEME: İBNÜ’L HAKKI MEHMED TAHİR’İN SEFALETHANELERİ

 ZEYNEP AKARSLAN*

 10.53718/gttad.1128674

ÖZ

XIX. yüzyıl, 1299-1876 yılları arasında mutlak monarşi ile yönetilen ve geniş sınırlara sahip olan Osmanlı Devleti’nde devletin bekası için bir takım siyasi adımlar atmak zorunda kalınan tarihi bir dönemdir. XVIII. yüzyıldan itibaren tüm dünyada yaşanmaya başlayan değişim ve dönüşümler Osmanlı Devleti’nde de hem siyasi hem de sosyal alanda kendini göstermiştir. Bu değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan ve Osmanlı siyasi tarihindeki önemli olaylardan biri olan I. ve II. Meşrutiyet, Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin en yüksek seviyede olduğu dönemlerden biridir. Bu yakınlık, Avrupa kültürünün Osmanlı coğrafyasında hızla yayılmasına sebep olurken İstanbul’da bulunan “sefaletane”ler söz konusu yayılmanın en çarpıcı örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde yaşamış, eserleri ile Osmanlı Devleti’nin toplumsal ve kültürel hayatına ışık tutmuş olan İbnü’l Hakkı Mehmed Tahir, kadın hakları konusundaki hassasiyeti ve ahlâk anlayışı ile şöhret bulmuş isimlerden biridir. Doğumu, hayatı ve ölümü konusunda kaynaklarda kesin bilgi bulunmayan İbnü’l Hakkı Mehmed Tahir, Bursalı Mehmed Tahir ile karıştırılmaktadır. Sosyal, ahlâki ve kültürel değerlere ait konulardaki bazı kitapçıklar yayınlayan İbnü’l Hakkı Mehmed Tahir aynı zamanda Osmanlı döneminde yayınlanan en uzun ömürlü kadın dergisi *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Çocuklara Mahsus Gazete*’nin sahibidir. Yazar, İstanbul’daki para karşılığında gayrimeşru ilişkilerin kurulduğu mekânlardan yola çıkarak kötü alışkanlıkların aile ve toplum hayatına etkilerini anlattığı *Sefaletaneler* adlı eserinde Türk toplumuna ders vermeyi amaçlamıştır. *Sefaletaneler* adlı eserinden ve eserlerinin ekseriyetinden yola çıkılarak İbnü’l Hakkı Mehmed Tahir’in ahlâk, toplumsal değişim ve kadın meselelerine önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada İbnü’l Hakkı Mehmed Tahir’in söz konusu eserinden yola çıkarak dönemin siyasi ve toplumsal çehresi anlaşılmasına çalışılmış, Osmanlı toplumuna kötü alışkanlıkları üzerinden verilen öğütler yorumlanmıştır.

Toplum nezdinde Avrupa kültürüyle tanışmaya bağlı olarak hızla artan kötü alışkanlıkları yalnızca “sefaletaneler” ile sınırlamak mümkün değildir. İstanbul gibi dönemin en önemli merkezlerinden olan büyük ve önemli bir ticaret şehrinde her dönem sosyal hayatın bir parçası olarak ortaya çıkan fuhuş, sefaletaneler ile bir bütün olarak değerlendirilmiştir. II. Meşrutiyet’e kadar ahlâki bir “sorun” olarak gündeme gelen fuhuş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel ahlâk anlayışına yönelik bir “tehdit” olarak algılanmaya başlanmıştır. Ancak bu dönemde Osmanlı toplumu arasında yozlaşmaya sebep olan tek tehdit sefaletaneler değildir. Avrupa ile artan ikili ilişkilerin toplumun günlük hayatından yaşam tarzına, alkol tüketiminden tütün kullanımının artmasına kadar birçok farklı etkisi ve sonucu olmuştur. Bu sebeple çalışma boyunca Osmanlı Devleti’nin Avrupa ile temasları ve halk arasında artan alkol kullanımı ile devletin bu konuda almış olduğu tedbirlere de değinilerek II. Meşrutiyet döneminin toplum üzerindeki etkileri İstanbul merkezli olarak incelenmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak metnin sonunda eserin günümüz harflerine aktarılmış şekline yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnü’l Hakkı Mehmed Tahir, *Sefaletaneler*, İstanbul, II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti.

* Dr., Bursa/TÜRKİYE, E-Posta: zynpakarslann@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3134-2332.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL’UN YERALTI DÜNYASINA DAİR BİR İNCELEME: İBNÜ’L HAKKI MEHMED TAHİR’İN SEFALETHANELERİ

AN EXAMINATION OF THE UNDERGROUND WORLD OF ISTANBUL DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD: IBNÜ’L HAKKI MEHMED TAHİR’S “SEFALETHANELER”

ABSTRACT

The XIX century is a historical period in which the Ottoman Empire, which was ruled by absolute monarchy between 1299 and 1876 and had wide borders, had to take a number of political steps for the survival of the state. The changes and transformations that started to take place all over the world since the XVIII century showed themselves in both the political and social fields in the Ottoman Empire. The First and Second Constitutional Periods emerging due to these changes and were one of the important events in Ottoman political history, were one of the periods when Ottoman-European relations were at the highest level. While this proximity caused the rapid spread of European culture in the Ottoman geography, the "misery houses" in Istanbul appear as the most striking example of this spread. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, who lived during the Second Constitutional Period and shed light on the social and cultural life of the Ottoman Empire with his works, is one of the names that has found fame with his sensitivity and moral understanding of women's rights. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, whose birth, life and death are not known in the sources, is confused with Mehmed Tahir from Bursa. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, who published some booklets on social, moral and cultural values, is also the owner of the *Hanımlara Mahsus Gazete* and *Çocuklara Mahsus Gazete*, the most long-lasting women's magazine published during the Ottoman period. The author aimed to teach a lesson to Turkish society in his work *Sefaletaneler*, in which he describes the effects of bad habits on family and community life based on the places where illegitimate relations are established in exchange for money in Istanbul. Based on his work titled *Sefaletaneler*, and the majority of his works, it is understood that İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir gave importance to morality, social change and women's issues. In this study, starting from the work of İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, the political and social face of the period was tried to be understood and the advice given to the Ottoman society through its bad habits was interpreted.

It is not possible to limit bad habits having increased rapidly due to the acquaintance with the European culture in the eyes of the society, only to "misery houses". In a large and important commercial city such as Istanbul, which was one of the most important centres of the period, prostitution, which emerged as a part of social life in every period, was evaluated as a whole with the misery houses. Prostitution, which was on the agenda as a moral "problem" until the Second Constitutional Period, began to be perceived as a "threat" to the general moral understanding since the second half of the XIX century. However, the poverty houses were not the only threats that caused corruption among Ottoman society during this period. Increasing bilateral relations with Europe have had many different effects and consequences, from the daily life of society to lifestyle, from alcohol consumption to the increase in tobacco use. For this reason, throughout the study, the Ottoman State's contacts with Europe and the increasing use of alcohol among the people and the measures taken by the state in this regard were also mentioned and the effects of the Second Constitutional Period on society were tried to be examined in Istanbul. Accordingly, at the end of the text, the form of the work transferred to today's letters is included.

Keywords: İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *Sefaletaneler*, İstanbul, II. Constitutional Monarchy, Ottoman Empire.

GİRİŞ

Dünya toplumlarının teknoloji başta olmak üzere ekonomiden giyim tarzına kadar Batı kültürünü benimsemesi ve ön plana çıkarması ile başlayan yenileşme hareketinin tarihimizdeki karşılığı olan Meşrutiyet yönetimine geçiş, yakın dönem Türk tarihinin en önemli olaylarından biridir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasi alanda yaşadığı değişimler, toplumsal ve sosyal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Kuruluşundan 1876 yılındaki I. Meşrutiyet'in ilanına kadar mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti'nde siyasi anlamda bir dönüm noktası olan “Kanun-ı Esâsî” ile anayasalcılığın ilk resmi örneği olarak karşılaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede önce Tanzimat Fermanı ardından Islahat Fermanı ile geçirilen ön hazırlık dönemi birtakım muhalefet hareketlerini de beraberinde getirmiştir.

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde başlayan Batılılaşma hareketi ve devlet bütçesinden yapılan harcamaların artması halkın belli bir kesiminin tepkisine sebep olurken ilk tepki ordunun siyasete müdahalesi olarak bilinen Kuleli Vakası'dır.¹ Bu dönemde ortaya çıkan en önemli siyasi muhalefet hareketi ise Genç Osmanlılardır. Enver Ziya Karal tarafından “modern manada kurulmuş ilk muhalefet partisi” olarak

¹ Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C. 6, S. 2, 2005, s. 148-149.

adlandırılan Genç Osmanlılar, sabit bir merkeze ve siyasi anlamda tek bir lidere sahip olmadan Osmanlı tarihini mutlak monarşiden meşrutiyete evirmişlerdir.²

Ordu ile yönetim arasındaki bu ilk ciddi olaydan sonraki dönüm noktası ise Mısır'ı yöneten Kavalalı ailesi soyundan gelen Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867'de Osmanlı Devleti içindeki sorunları kaleme aldığı uzun mektubunda Genç Türklerin varlığından ve Meşrutiyet talebinden söz etmesi olmuştur. Hükümetin aleyhteki özgürlükçü fikirlerden haberdar olduğu bu mektuptan sonra Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin de aralarında bulunduğu isimler İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bu uzaklaştırma Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşu ve özgürlükçü düşüncenin geliştirilmesi için uygun ortamın sağlanmasından başka bir şey değildir. Bu dönemden sonra siyasi görüşler çerçevesinde sorgulanmaya başlanan şey yalnızca yönetim değil aynı zamanda egemenlik anlayışı olmuştur.³ Bundan sonraki süreçte Meşrutiyet yanlısı Mithat Paşa'nın Sadrazam olması ve V. Murat'ın tahttan indirilmesinden sonra "Meşrutiyet'i ilan etmeyi kabul ederek" tahta geçen II. Abdülhamid döneminde Kanun-ı Esâsi ilan edilmiştir.⁴ Ancak bu dönem uzun sürmemiş II. Abdülhamid çok geçmeden Kanun-ı Esâsi'yi yürürlükten kaldırarak meclisin çalışmalarına son vermiştir.

Kendi devrindeki yönetimin tek gücü hâline gelen II. Abdülhamid'in mutlak monarşik iktidarına son verecek cemiyet ise İttihad ve Terakki olmuştur. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı tarihi açısından yeni bir döneme girişin anahtarı, II. Meşrutiyet ise Osmanlı toplumunda başlayacak olan değişimin ilk adımındır. İngiltere Kralı ile Rus İmparatoru'nun 1908 yılında Reval'de gerçekleştirdiği görüşmelerde Makedonya'yı mevzu bahis etmeleri ve II. Abdülhamid'in bu duruma sessiz kalması Kolağası Niyazi Bey'in olayı protesto etmek amacıyla dağa çıkmasına sebep olurken yine Niyazi Bey'in dolaştığı yerlerdeki halkı barışa yönlendirerek kan davalarını ortadan kaldırması, Balkan coğrafyasındaki valilerin İttihad Terakki'yi bölgedeki etkin güç olarak aksettirmesi II. Meşrutiyet'in ilanıyla sonuçlanmıştır.⁵ Mustafa Gündüz II. Meşrutiyet'in topluma etkisini şu sözlerle ifade etmektedir:

"II. Meşrutiyet uzun bir bekleyişin ve büyük umutların beslendiği bir dönemin üzerine gelmiştir. II. Abdülhamid döneminde aydınlık Kanun-ı Esâsi'nin yeniden yürürlüğe konmasını o kadar idealize ettiler ki, sanki Meşrutiyet ilan edildiğinde ve içeriğini ekseriyetin bilmediği hürriyet geldiğinde her şey düzelecekti. Ama 1908'den sonra hiç de öyle olmadı. Geçici bir hürriyet sarhoşluğundan ve şaşkınlığından sonra mevcut sorunlar çığ gibi büyüdü. Toplum siyasi, ekonomik, kültürel, eğitim ve ahlâki bakımdan büyük bir buhran içindeydi ve adeta Pandora'nın kutusu açılmıştı..."⁶

Ahmed Rasim, fuhuştan bahsederken "1908'den bu yana sür'atle ortadan kalkan Osmanlı yaşayış tarzı, şimdi yaşları altmış, yetmiş aşmış insanlar için bir üzüntü mevzu olsa gerektir" diyerek Osmanlı toplumunda yaşanan dönüşüme dikkat çekmiştir.⁷ Ona göre, eskiden birkaç mahalle ile sınırlı kalmış olan toplumsal "rezillik" evden eve tünel açarak çoğalmış, fuhuş dallı budaklı bir hâl almıştı. Özellikle dünya savaşı sırasında yaşananlar; zorluklar, açlık, sefalet, kimsesizlik fuhuşun dört tarafa yayılmasına sebebi.⁸

İstanbul gibi büyük ve önemli bir ticaret şehrinde her dönem sosyal hayatın "ahlaki buhranların" en göz önündeki parçası olan fuhuş, kent yoksulluğunun artmasıyla birlikte kültürel anlamda yeni bir konum elde etmiştir. Bu döneme kadar ahlâki bir sorun olarak gündeme gelen fuhuş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel ahlâk anlayışına yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Aynı yüzyılın sonunda ise fuhuş artık etnik ve dini "aidiyet" temelli pek çok orta sınıf endişesinin odak noktası hâline gelmiştir.⁹ Bu dönemde savaş, kıtlık, iş imkânı ya da güvenlik gibi çeşitli nedenlerle yaşanan göç dalgaları¹⁰ Osmanlı toplumunun sağlığını da

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri)*, C. VII, 6. Bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 313-314.

³ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 45-47.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2007, s. 219-222.

⁵ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 308-309.

⁶ Mustafa Gündüz, "II. Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvuru", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C. 1, S. 45, 2008, s. 159.

⁷ Ahmed Rasim, *Fuhuş Atık (Eski Fuhuş Hayatı)*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. IV.

⁸ Ahmed Rasim, *age.*, s. VI.

⁹ Müge Telci Özbek, "...Uyumsuz Makulesinden Kadınlar": Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 15, 2012, s. 65.

¹⁰ Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girdiği XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluk coğrafyasından kopmaya başlayan bölgelerden Anadolu'ya başlayan hızlı göç dalgası bulaşıcı ve salgın hastalıkların artışı da tetiklemiştir. Göçmenlerin geldiği Rusya'da frengi, tifüs, kolera, veba; Lehistan'da tifüs, Galiçya'da ise frengi yaygındı. Bu hastalıklar yalnızca göçmenler yolu ile değil hacılar vasıtasıyla da taşınmaktaydı. I. Dünya Savaşı'nda cepheden dönen Osmanlı askerleri ise frengi, veba, kolera gibi hastalıkların bir diğer taşıyıcı unsuruydu. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar*, S. 6, 1998, s. 227.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN YERALTI DÜNYASINA DAİR BİR İNCELEME: İBNÜ'L HAKKI MEHMED TAHİR'İN SEFALETHANELERİ

doğrudan etkilemiştir. XIX. yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a gelen erkek nüfus frenginin yükselişinde önemli rol oynamıştır.¹¹

Osmanlı döneminde fuhuş ile ilgili çalışmış olan Burcu Belli ise fuhuşun ekonomik ve politik krizlerde görünürlüğü artan sosyal bir olay olduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın sonunda fuhuş ile ilgili kaygıları, fuhuşu kontrol altına almaktan ziyade salgın hastalıkları kontrol altına almaktır. Özellikle orduda artan salgın hastalıklar hemen hemen tüm rütbedeki askerleri etkilemişti.¹²

XVIII. yüzyılın sonundan itibaren güç kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti için II. Meşrutiyet, kısa vadede istibdat yönetiminden kopuşun anahtarı olurken uzun vadede siyasi, sosyal ve kültürel değişimlerin öncüsü olmuştur. Bu değişimin Türk halkı üzerindeki olumsuz etkileri Batı'nın yaşam tarzının örnek alınması olurken bu dönemde yaşanan toplumsal yozlaşma dönemin yazarlarının eserlerine konu olmuştur. Bu konudaki örneklerden biri de İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in İstanbul örneği olarak ele aldığı *Sefaletaneler* adlı eseridir.

1. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in *Sefaletaneler*'i Üzerine Bir Değerlendirme

Mustafa Dere, *Yeni Bir Toplum İnşa Etmek* adlı eserinde İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in Mâlûmatçı Mehmed Tahir ve Bursalı Mehmed Tahir ile karıştırıldığından bahsetmektedir.¹³ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in hayatı, doğumu ve ölümü hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi olmadığına değinen Dere, buna mukabil onun sosyal, ahlâkî ve kültürel değerlere ait konulardaki bazı kitapçıklar yazdığını bilindiğinden de söz etmektedir. Basın faaliyetleri ile de ön plana çıkan İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, Osmanlı döneminde yayınlanan en uzun ömürlü kadın dergisi *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Çocuklara Mahsus Gazete*'nin sahibidir.¹⁴ *Sefaletaneler* adlı eserinden ve eserlerinin ekseriyetinden İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in ahlâk, toplumsal değişim ve kadın meselelerine önem verdiği anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı toplumunda hızla yayılmaya başlayan Batı kültürü, Osmanlı toplumunda daha önce benzerine az rastlanan bazı hastalıkların ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Bu hastalıkların başında gelen frenginin ise Osmanlı topraklarına ilk defa nasıl geldiği ve ortaya çıktığı hakkında herhangi bir net bilgi yoktur. Avrupa ile temasın az olduğu dönemlerde yani XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı sınırlarında frengi hastalığına az rastlanırken bu rastlantılar salgına dönüşmemiştir. Hastalığın Osmanlı coğrafyasına sirayet etmesine ise İspanya'dan gelerek Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudi kadınlar sebep gösterilmiştir.¹⁵ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir de *Sefaletaneler*'de Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine vurgu yaparak, "O zaman ki Türklerin ahlâkları metin olduktan mâadâ vücutları da hemen umumiyetle demir gibi sağlam idi." demektedir.¹⁶ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'e göre Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içine düştüğü girdabın sebebi de "ahlâk-ı milliye'nin" değişmesidir.¹⁷

İbnü'l Hak Mehmed Tahir, yozlaşmanın kaynağını "Fakat tütüne gelinceye kadar ahlâkımızın bozulmasına sebep olarak sayılacak daha pek çok şeyler vardır ki bunların en başlıcalarından biri İstanbul'da, ezcümle Beyoğlu'nda bulunan sefaletanelerdir"¹⁸ ifadesiyle sefaletanelere yönelmektedir. Peki neden Beyoğlu'na dikkat çekilmiştir? XIX. yüzyılın son çeyreğinden ilan edilen 1884 Nizamnamesi'de¹⁹ konumuzla doğrudan alakalı olan Beyoğlu'nu ele almaktadır. O dönemde 6. Belediye olarak anılan Beyoğlu, XIX. yüzyılın sonuna doğru karmaşık bir nokta hâline gelmişti. Çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı ve Batı hayatının merkezi olan Beyoğlu, Osmanlı Devleti'nin hem en batılı yeri hem de en ticari merkeziydi. Oldukça karmaşık bir nüfusa sahip olan Beyoğlu'nda Rum, Ermeni, Rus, Fransız, Avusturyalı ve Yahudi başta olmak üzere birçok etnik unsur yaşamaktaydı. Zengin ve parlak hayatın temsili olan Beyoğlu aynı zamanda toplumdan sürgün edilen orta ve alt sınıf kimselerinde yaşam merkeziydi. Tüm bu heterojen nüfusa sahip olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kadim eğlence merkezlerinden biri olan Beyoğlu, zamanın ruhuna göre evrimler yaşamış ve varlığını korumaya

¹¹ Cem Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı: II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019; Cem Doğan, "İnce Hastalık": *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Veremin Toplumsal Tarihi (1895-1955)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2020, s. 114.

¹² Burcu Belli, *Osmanlı'da Fuhuş II. Abdülhamid Dönemi'nde Kayıtlı Fuhuş, Devlet ve Modernlik (1876-1909)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2021, s. 111, 133.

¹³ Mustafa Dere, *Yeni Bir Toplum İnşa Etmek İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir: Meşrutiyet Hanımları Meşrutiyet Erkekleri*, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 28-29.

¹⁴ Mustafa Dere, "İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in Bir Hikâyesi: "Altın Perisi"", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 50, 2021, s. 32.

¹⁵ Necati Çavdar, Erol Karıcı, "XIX. Yüzyılın Sonları-XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 2, 2016, s. 159.

¹⁶ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *Sefaletaneler*, Tevsi'-i Tabaat Matbaası, 1328, s. 3.

¹⁷ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *age.*, s. 4.

¹⁸ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *age.*, s. 4.

¹⁹ 1884 Nizamnamesi: Şûra-yı Devlet tarafından ilan edilen bu nizamname ile Beyoğlu bölgesinde fuhuş yapan kadınların belediyece kontrol edilmeleri emri verildi. Ayrıca bu bölgede var olan tüm sefaletanelerin nizamnameye uygun olarak belediye memurları, hekimler ve çavuşlar tarafından kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır. Kemal Yakut-Aydın Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı", *Kebikeç*, S. 31, 2011, s. 277.

devam etmiştir. Bu sebepten yerli ve yabancı burjuvalar için çekici mekânlardan biri olan Beyoğlu, II. Abdülhamid'in ikametgâhı olarak Yıldız Sarayı'nı kullanmaya başlamasıyla popülaritesini arttırmıştır. Bu döneme kadar Beyoğlu'nda yabancı nüfus ön planda iken XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanlarda Beyoğlu'na yönelmeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde Batı tarzı eğitim almış olan Osmanlı bürokrasisinden kimseler “yeni sınıf Avrupalı” gibi davranmayı tercih ederek Avrupalıların daha fazla olduğu yerlerde zaman geçirmeye özen göstermişlerdir. Gerçekte ise Beyoğlu'nda özellikle Galata'da fuhuş her zaman yaygın olmuştur. Bir kısmı meşru bir kısmı ise gayrimeşru olan bu evler daima çalışmıştır. Erkekler için bekar odaları, yoksul kadınlar içinse zengin kesime yakınlık sağlayan Beyoğlu, eğlenmek isteyen kesimi bir arada bulandıran en işlek mekândır.²⁰ Yukarıda zikredilen tüm bu sebeplerden ötürü Beyoğlu, yoksulları uzaklaştırmayı ya da kovmayı düşünmemiştir.²¹

Burada dikkat çekmek zorunda olunan bir diğer husus özelde Beyoğlu'nun genelde ise İstanbul'un fuhşun tek merkez olmadığı konusudur. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir eserinde Beyoğlu merkezli olarak bir anlatım gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. Ancak bu dönemde Refik Halid Karay, Anadolu'da ahlâk, toplum ve devlet ilişkisini Çorum örneği üzerinden hikayeletmiştir; toplumdaki ahlâki yozlaşmayı Osmanlı memurlarının ve din adamlarının üzerinden anlatmayı tercih etmiştir.²²

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in sefaletaneler hakkında dikkat çektiği bir diğer nokta gençler üzerindeki etkisidir: “oralarda insanlar, hele zengin, dünyayı henüz anlamamış masum çocuklar için tuzaklar kurulmuştur”.²³ Bu konudaki en çarpıcı örnek ise Ahmed Rasim'in eserinde karşımıza çıkmaktadır. XX. yüzyılında başında Osmanlı mekteplerinde okuyan bir genç Galata'da görülmüştü. Galata'da “fena bir yerde” oturmak ve “arap suyu” içmekle itham edilen bu genç inzibat memurları eşliğinde okula getirilmiş, kâfir olmakla suçlanmış ve okuldan uzaklaştırılmıştı.²⁴

Fuhuşa yönelik cezalar Osmanlı modernleşmesi öncesi ve sonrasında farklılık göstermiştir. Henüz okul çağındaki bir gencin okuldan uzaklaştırılmasıyla uygulanan cezai yöntem modern döneme uygundur. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortasına kadar yayınlanan hiçbir kanunnameye doğrudan fuhuş işaret eden cezalar bulunmamıştır. Ancak modern öncesi döneme bakıldığında adı geçen suçla karışanların aldığı cezaların giderek hafiflediği görülmektedir. Buna göre “erken modern” ya da “modern öncesi” olarak tanımlayabileceğimiz dönemde verilen bedeni teşhir amaçlı cezalar modern dönemde yerini sürgün ya da hapis cezalarına bırakmıştır.²⁵

Eserinde toplumdaki ahlâki yozlaşmaya dikkat çeken İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, bu durumu Avrupa ile son dönemlerde girilen yakın temasla bağlamaktadır. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in “illet” olarak bahsettiği frengi hastalığı tam da bu dönemlerde hızla artış göstermektedir. Yazarın bu değerlendirmeleri siyasi tarihte Avrupa ile kurulan yakın temaslar dikkate alındığında doğru olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, XIX. yüzyılın sonundan itibaren hızla toprak ve güç kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, aynı anda birçok cephede birden savaşa girmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın Avrupa Devletleri ile savaşlarda daha sık karşılaşması askerler arasında görülen frengi sayısının da hızla artmasına sebep olmuştur. İnanç Özemekçi, İstanbul'da salgın hastalıklarla ilgili yapmış olduğu çalışmasında hastalığın toplum nezdindeki artışının XIX. yüzyılda Rusya ile ardi ardına yaşanan savaşlarla paralellik gösterdiğini kaydetmektedir. Buna göre 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları sonunda İstanbul başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının tamamında artış gösteren frengi vakaları, 1854 Kırım Savaşı ve Osmanlı tarihi açısından büyük siyasi sonuçlar doğuran 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra yaşanan toprak kayıpları ve toplumsal çöküş Osmanlı sınırlarına yaşanan yoğun göçten dolayı hızla artış göstermiştir.²⁶

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, Osmanlı sınırlarında hızla artan frengi vakalarını İstanbul, Beyoğlu'nda hızla artan “sefaletaneler”e bağlarken konuyla ilgili önemli bir çalışma yapan Abdulkadir Gül, Osmanlı topraklarında 1886-1887, 1893, 1895, 1898, 1899-1900, 1901-1902 ve 1904 yıllarında umumi bir salgın görüldüğünü ifade etmektedir. Ortadoğu, Rumeli ve Balkanlar da etkili olan bu salgınlar sırasında devlet gerekli önlemleri almak için çalışmıştır.²⁷ Bu önlemlerin başında salgının tüm topluma sirayet etmesini engellemek için açılan genelevler

²⁰ Belli, *age.*, s. 161-164.

²¹ Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı: II. Abdülhamid Dönemi*, s. 38.

²² Fehminaz Çabuk, “Osmanlı Devleti'nde Memurların Müdahil Olduğu Bazı Fuhuş ve Fahişe Meseleleri Üzerine Bir Değerlendirme (1833-1922)”, *History Studies*, C. 12, S. 4, s. 1506; Refik Halid Karay örneği için bk. Refik Halid Karay, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2019.

²³ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *age.*, s. 8.

²⁴ Ahmed Rasim, *age.*, s. 5-7.

²⁵ Kezban Acar, “Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Fuhuş Önleme Çabalarına Dair Bazı Tespitler (1810lar-1910lar)”, *History Studies*, C. 10, S. 9, 2018, s. 4-5.

²⁶ M. İnanç Özemekçi, “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2012, s. 86.

²⁷ Abdulkadir Gül, “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 2009, s. 259-260.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN YERALTI DÜNYASINA DAİR BİR İNCELEME: İBNÜ'L HAKKI MEHMED TAHİR'İN SEFALETHANELERİ

gelmektedir. Daha sonra alınan karar doğrultusunda bu mekanlarda çalışan kadınların teftiş edilerek sağlık kontrollerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Hemen ardından bu görevi yerine getirmesi için hekim ve memurlar görevlendirilmiştir. XIX. yüzyılın sonuna doğru yaygınlığı iyice artan bu hastalığa karşı alınan en önemli önlem ise frengi ve benzeri hastalıkların tedavi edilmesi için kullanılacak ayrı hastanelerin açılması teşebbüsü olmuştur. Ancak belediyelerin maddi imkansızlıkları ve şehirlerde konuyla ilgili uzmanlaşmış kimselerin olmaması bu hastanelerin pratikte hayata geçmesinin önündeki engel olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanı ise frengi ile mücadelede daha etkili adımlar atılmasını sağlamıştır. Bu dönemde başta frengi olmak üzere Osmanlı coğrafyasına sirayet eden hastalıklarla mücadele etmek için taşrada hastaneler açılmış, seyyar hekimler görevlendirilmiştir. Halkı bilinçlendirmek için gönderilen bu seyyar hekimlerin teftişi de yine devlet kontrolü ile yapılmıştır. Ayrıca tedavi sürecinin sonunda iyileşmemiş olan kimselerin evlenmesine de izin verilmemiş böylece muhtemel hastalıklı doğumların önüne geçilmiştir.²⁸

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, “Kastamonu ve mülhakâtı ahalisinin kırk elli seneden beri hemen umumiyetle bu maraz-i müdhîşe müptela bulunmaları müddeâmızın şahididir. Devlet, vilayet-i mezkûre ahalisini bu korkunç hastalıktan kurtarmak için oralarda müteaddid frengi hastahaneleri açtığı, birçok tabip ve memur istihdam eylediği hâlde hala illetin layığı vechile önü alnamamıştır” sözleriyle frengi hastalığıyla ilgili Kastamonu vilayeti örneğine dikkat çekmiştir. Gerçekten de yukarıda bahsi geçen tüm önlemlerin en iyi uygulandığı vilayet olan Kastamonu, bu konuda iyi bir örnek olurken salgını tam anlamıyla kontrol altına alınması ise uzun zaman almıştır. Bu durumun sebebi ise salgının Kastamonu genelinde yayılmasıdır. Frenginin bu şehre yayılmasında çoğunluğu Kastamonu'dan askere alınan gençlerin İstanbul'da Galata'ya yakın olmaları ve fuhuş yoluyla kaptıkları hastalıkları şehre taşımaları etkili olmuştur.²⁹ Nüfusunun neredeyse tamamına yakını bu hastalığı taşıyan Kastamonu frengi ile mücadelede diğer tüm vilayetlere örnek gösterilmiştir.

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, Avrupa ile artan ilişkilerin Türk halkı arasında maddi ve manevi kötülükleri yaydığını söylerken bir arkadaşı üzerinden kurduğu diyalogla konunun önemine dikkat çekmeye çalışmıştır. İstanbul ve civarında artan “sefaletaneler”in toplumdaki ahlâki yozlaşma üzerindeki etkiye değinen yazar, bu durumda halk arasında artan tütün ve alkol kullanımının da etkisi olduğunu söylemektedir.³⁰ Osmanlı saltanatı boyunca kimi padişahların adı alkol kullanımıyla anılmış olsa da ekseriyetinin toplum nezdinde huzuru bozacak ve İslamî anlayışlara uygun olarak görülmeyen ve haram olarak nitelendirilen alkole karşı birçok tedbir aldığı bilinmektedir. Halil İnalçık, Osmanlı döneminde alkol kullanımına yönelik ilk tepkinin Yıldırım Bayezid döneminde verildiğini yazmaktadır.³¹ Bu dönemden sonra birçok padişah kendi döneminde halk arasında alkol kullanımının yasaklanması için tedbirler almıştır ancak bu konudaki en sert padişahın IV. Murad olduğu da bilinmektedir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise artan özgürlük ortamı İstanbul başta olmak üzere Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı esnafın alkol satışında bazı serbestliklere kavuştuğu, artan tüketim üzerine Osmanlı yönetiminin basın yoluyla halka alkolün zararlarını duyurduğu da bilinmektedir.³²

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in yaşadığı dönemin toplumsal çehresi göz önünde bulundurulduğunda eserin topluma ders vermek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Yazarın, bir arkadaşı üzerinden İstanbul'da bulunan “sefaletaneler”in Osmanlı toplum yapısında sebep olduğu bozulmayı ele aldığı bu eser, toplumsal tarih açısından halkın içinde bulunduğu ahlâki düzeyi ve İstanbul'daki yozlaşmayı gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumunda hak eşitliğinin sesli olarak dile getirildiği dönem olması bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi çözümlerin etkilerinin toplum nezdinde de hissedilmeye başladığı bu dönemde devletin “ulus-devlet” inşası çabasında olması, kadınların günlük hayatta ön plana çıkmaya başlaması, toplumsal hayatta alkol ve tütün tüketiminin artması devleti her kademede önlem almaya iterken İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir toplumu yazıları ile yönlendirme yolunu seçmiştir.

²⁸ Necati Çavdar-Erol Karıcı, *agm.*, s. 160, 162, 164-165.

²⁹ Şennur Şenel, “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2015, s. 260.

³⁰ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *age.*, s. 4-5.

³¹ Halil İnalçık, *Has-bağçede 'ayş u tarab Nedimler Şâirler Murtibler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 298.

³² Erdal İnce, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Müskirat ve Müskirat Satan Yabancı Esnafa İzin Verilmesi”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/5, 2019, s. 413.

2. Sefalethaneler'in Günümüz Harflerine Aktarılması

-Müteehhil ve Gayr-i Müteehhillere-

SEFALETHANELER

Muharriri: İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir

Nâşiri:

İtimad Kütüphanesi Sahibi Seyyid Tahir

Tevsî-i Tıbbât Matbaası

1328

Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin İstanbul'u fethinden sonra bu şehri dilârâda tavattun etmiş olan Türkler ile onların ahfâdı olan bugünkü Türkler hakkında gereği gibi bir fark olduğunu tarih pek ra'nâ surette göstermektedir. O zamanki Türklerin ahlâkları metin olduktan mâadâ vücutları da hemen umumiyetle demir gibi sağlam idi. Kavilleri fiillerinin aynı idi. Kızb ve riyadan muarrâ idiler. Her işte merdâne hareket ederler, adl ve nesafeti elden bırakmazlardı. Vâkıa cahil idiler. Fakat ahkâm-ı diniyeye fart-ı riayetleri sebebiyle cehlin fazîhetver zilletleri onlardan sudür etmez idi.

Devlet-i Osmaniye'nin devr-i istilası olan iki yüz sene zarfında ahlâk-ı Türkiye her türlü masumiyetini muhafaza etmiş ve bunca fütuhât da ancak bu sayede mümkün olmuştur. Fezâil-i ahlâkiyenin sukuta başlamasıyla beraber devletimiz için de devr-i inhitat yüz göstermiştir. Zaten bu bir kaide-i umumiye'dir. Fezâil-i ahlâkiye nerede hükümân ise necât ve selâmet de oradadır. Fazîhet ve rezilet ise girdiğin binayı tahrip etmeden çıkmaz.

Altı yüz elli senelik bir hükümet olan Devlet-i Osmaniye, devr-i inhitatında da bunca vekâyi'-i müellime zuhûr eylediği hâlde şu son dört beş sene içinde duçar olduğu kadar felaket ve ızdırabı hiçbir zaman görmemiştir.

Hükümetin te'sîr ve hatası bu işlerde muhakkak olsa bile bizim elyevm içinde bulunduğumuz girdâb-ı felaketin en başlıca sebebi âdât ve ahlâk-ı milliyemizi değiştirmemizdir demek en doğru bir söz olur. Âbâ ve ecdâdımız nev-zuhûr bir şeyin nef' ve fâidesini kanaat-ı kâmile ile anlamadıkça ona meyl etmezler, zararlı olan her şeyden ictinâb ederlerdi.

Mesela tütün isti'mâlinin men-i tevsî' ve intişarı için pek çok çalışmışlardı. Hatta Sultan Murad-ı Râbi'in bu hususta epeyce kan döktüğü de mervîdir. Ne çare ki bu kadar şiddet dahi insanları tütün isti'mâlinden menedememiştir. Fakat tütüne gelinceye kadar ahlâkımızın bozulmasına sebep olarak sayılacak daha pek çok şeyler vardır ki bunların en başlıcalarından biri İstanbul'da, ezcümle Beyoğlu'nda bulunan sefaletanelerdir. Gençlerimizin maddî surette vücutlarını ve servetlerini, manevî surette de ahlâklarını ifsâd eden bu dârülfazâyihlere lanet olsun.

Yukarıda eski Osmanlılarının vücutları demir gibi sağlam idi dedik. Evet öyle idi. Zira o zaman daha Avrupa ile ihtilâtımız yok idi. O vakitlerde daha Avrupa sefaletanelerinin fazla-i hamulesi olan sefileler buraya berây-ı ticaret akın etmeye başlamışlar idi. Bunların memleketimize getirdikleri emtia-i ticariye: sun'î işve, sahte aşk ve sevda ve müthiş frengi ve bel soğukluğu mikropları olmuştur. Bunlar vatanımızda ticarethanelerini açtılar, mallarını etrafa saçtılar. Hatta öyle bir hâlde ki getirdikleri frengi-i illet-i mahûfeyi bütün bir vilayet halkının bünyesini tahrip etmek, yeni doğan masum çocukları bile bu maraza irsen müptela eylemek derecelerinde ticaretlerine vüs'at buyurdular. Kastamonu ve mülhakâtı ahâlisinin kırk elli seneden beri hemen umumiyetle bu maraz-i müdhîşe müptela bulunmaları müddeâmızın şahididir. Devlet, vilayet-i mezkûre ahâlisini bu korkunç hastalıktan kurtarmak için oralarda müteaddid frengi hastahaneleri açtığı, birçok tabip ve memur istihdam eylediği hâlde hala illetin layığı vechile önü alınmamıştır.

Frengi kadar mühlik ve mahuf olmayan bel soğukluğu hastalığı dahi yine Garb'ın memleketimize bu kabilden diğer bir hediyesidir. Frengi insanın etlerini, kemiklerini yer; parça parça yere düşürür, vücudunu delik deşik eder. Bel soğukluğu ise birçok ızdırabâtan ve meni darlığından başka çocukların a'mâ olarak tevellüd etmelerine, insanın yaşı kırkı, elliye bulduktan sonra da türlü türlü emrâz-ı tenasüliyyeye ve nihayet feci surette mevte sebep olur.

İşte bu hastalıklar vaktiyle memleketimizde yoktu. Bünyelerimiz de onun için sağlamdı. Anadolu'nun ta ortalarından gelen bir rençberin bünyesiyle burada o sefaletanelerde güya zevk ü sefa ile meşgul olup servetini de üste veren bir gencimizin vücudu mukayese edilecek olursa milletimizin bu iki hastalık yüzünden ne büyük, nâ-kabil-i telafi zararlara dûçar olduğu pek aşikâr surette görölür.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN YERALTI DÜNYASINA DAİR BİR İNCELEME: İBNÜ'L HAKKI MEHMED TAHİR'İN SEFALETHANELERİ

O sefaletaneler pek çok gencimizin daha dünyalarını görmeden vefatlarına sebep olmuştur. Ezcümle bundan tahminen on sene evvel tanıdığım bir genç, frengi illet-i müdhişesine dilinden aşılınmış ve hastalık gırtlığına da sirayet ederek zavallı çocuk birkaç ay zarfında hiçbir kelime söylemeye muktedir olmaksızın dehr ü semt-i fenâ olmuştur.

Bu âciz, bu risaleciği frengi ve bel soğukluğu hastalıkları hakkında malumât-ı fenniye i'tâ etmek yahut onların tarz-ı tedavisini beyan etmek emeliyle yazmıyorum. Maksadım muhterem vatandaşlarıma bir hizmet ifâ edebilmek için o sefaletanelerin nasıl girdâb-ı felaket olduklarını göstermektir. Eğer bir adam dünyada ne kadar fenalık varsa bunların cümlesi o sefaletanelerden çıkıyor dese pek doğru bir söz söylemiş olur. Cerh, katl, kizb, sirkat vesaire gibi bütün fenalıkların ekseriya o yerlerde sudûr ettiğini gazetelerin neşriyatı bile gösteriyor.

Oralarda insanlar, hele zengin, dünyayı henüz anlamamış masum çocuklar için tuzaklar kurulmuştur. Bu tuzaklara tutulanların az zaman zarfında hânümanları bile mahv ve helak olur. Tuzak insanın fûls-i ahmere muhtaç oluncaya kadar yakasını bırakmaz. Beş parası kalmadıktan, bütün maneviyatı, ismet-i ahlâkiyesi de mahvolduktan sonra sefaletanenin kapıcısı zavallı gence kapıdan dışarı çıkarken berây-ı teşyi' bir tekme atmak vazifesini unutmaz. Bıçare genç böyle hâsirü'd-dünya ve'l-ahire sokakta yürümekte iken sefaletanedeki kızlar pencereden gülüşerek bakarlar ve şu budala herife bakın! Ahmakçasına paralarını sarf ve mahvetti. Şimdi dilenecek, oh olsun, eşekliğine doymasın derler. Sefaletanenin müdiresi ise ah keşke daha parası olsa idi de her zaman gelse idi demekten kendini alamaz. İşte bu yerler böyle yerler.

Arkadaşlarından birinin böyle bir menba'-ı sefalet yüzünden dūçâr olduğu felaket bilâhare kendisinin intiharını, ailesinin de sefil ve perişan sokak ortasında kalmasını intâc etmiştir. Bu zavallı refikim genç ve yakışıklı idi. Zengin değil idi. Fakat çalışkan, gayûr, zeki, fatin idi. Yirmi sekiz yaşlarında iken izdivaç etmiş, Kadıköy taraflarında bir ufak ev tutarak mesud bir aile teşkil etmiş idi. Her gün muntazaman işinin başına gider, zevcesi de hanenin umur-ı dâhiliyesiyle meşgul olarak tatlı bir hayat imrâr ediyorlardı. Bazen beni davet eylerdi. Gittikçe hanelerinin intizamını bir kat daha ilerlemiş bulurdum. Bu mesud ailenin îrâd ve masrafı bittabi mahdud idi. Fakat gerek zevcin hariçteki sa'y-i mütemadisi ve temin-i istikbal hakkındaki mesaisi ve gerek zevcenin dâhilen ihtiyar ettiği meslek-i iktisadkârı aile için müstakbelde büyük bir refâhiyet ve saadet hazırlıyordu. Arkadaşım fikren de terakki ve tenevvür etmiş, hayatın mahiyetini mümkün merteye anlamış olduğu için teşkil ettiği aileyi perişan etmesine, ona esbâb-ı felaket hazırlamasına asla ihtimal verilmezdi. Bir iki sene sonra refikimin bir de kerimesi dünyaya geldi. Arkadaşım çocuğunu sevmekte, onun temin-i istikbali için bir kat daha çalışmakta idi. Hasılı bu aile her manasıyla mesut idi.

Bir sene kadar olmuş idi ki ben arkadaşımı görmemiş ve vakit bularak ikametgâhına gidip hatırımı istifsar edememiş idim. Bir gün postahanenin önünden geçerken refikime tesadüf ettim. Fakat birdenbire hayret içinde kaldım. Haniya o zarif kıyafetli bey! Refikimin üzerine pejmürdeliktir çökmüş, hele yağlı fes ve boyun bağı kendisine pek çirkin bir manzara vermiş idi. Aramızda şöyle bir muhavere cereyan etti, dedim ki:

- Azizim, görüşmeyeli zannım bir sene kadar oldu. Bu müddet zarfında ben sizde epeyce bir tahavvül görüyorum. İnşallah afiyettesinizdir. Aileniz de kerimeniz de rahattadırlar değil mi?

- Onların afiyette, rahatta olup olmadıklarından haberim yoktur. Bana gelince işte bu gördüğünüz manzaraya tahavvül ettim.

- Ne oldu? Ne var ki?

- Canım bu bahisleri bırakınız. Onları sonra başka vakitte konuşuruz. Siz ne yapıyorsunuz ne hâldesiniz onu söyleyiniz.

- Ben elhamdülillah afiyetteyim. Fakat sizdeki bu tahavvül beni pek ziyade müteessir etti. Sizi işinizden mi çıkardılar? Mutlaka bir felakete uğradınız. Söyleyiniz bakayım.

- Hiç canım bir şey yok...

- Hiç canım olur mu? Siz pek mesut ve herkese gıpta-bahş bir aile teşkil etmiş, o aileyi cenah-ı himayetinizle sıyânet etmekte bulunmuş çalışkan, mert bir zât idiniz. Sözleriniz bugün zevce ve kerimenizden bi-hayr bulunduğunuzu beyan ediyor. Size ise derbederlik gelmiş. Bir marazın esbabı anlaşılırsa tedavisi kolaylaşır. Ben sizin pek eski ve pek samimi bir dostunuz olduğum için hakikate ittila' hasıl edersem belki saadet-i sabikanızın avdetine imkân buluruz.

- Saadet-i sabıkamın avdeti mi? Benim için artık bu dünyada saadet maadet yoktur.

- Ne için canım. Hakikati söyle.

- Efendim, benim ahval-i maliyemin darlığı, bir zevce ve kerimemin maişetine ancak kifayet edebildiğini bilirsiniz. Yine bilirsiniz ki ben gerek mektebe devam ederken gerek şahâdetname aldıktan ve kaleme devama

başladıktan sonra işret de etmezdim. Hovardalık âlemlerinde de bulunmaz idim. Teehhül etmekten maksadım da o âlemlerde ebediyen bulunmamak ve şu ömr-i faniyi bir refika-yı şefika ile birlikte geçirmek idi. Evet, iyi bir aile teşkil etmiş ve öyle bir ömr-i latif geçirmekte bulunmuş idim. Temin-i istikbal etmek imkânı da yüz gösteriyordu. Fakat...

Arkadaşım burada tevakkuf etti. Lakin ben:

- Fakat ne... ne oldu? Ben zaten bunu anlamak istiyorum.

- Siz yabancı değilsiniz, söyleyeceğim. Fakat böyle ayakta konuşulamaz. Bir yerde oturalım. [Bir kıraathaneye girdik.] Arkadaşım burada söze başlayarak:

- Efendim bir gün kalemde idik. Refikadan birkaçı o akşam kendi tabirlerince Beyoğlu'nda bir yerde [yani bir sefaletanede] [handa] eğlence yapacaklarmış. Son vapur zamanına kadar beni de o eğlenceye davet ettiler. Evvela katiyen mümanaat ettim. Fakat pek ziyade ısrar eylediklerinden ve bana hiçbir masraf da ettirmeyeceklerini söylediklerinden hatırlarını kırmamak ve şu Beyoğlu eğlenceleri nasıl şey imiş görüp anlamak ve son vapurla Kadıköy'ne gitmek üzere tekliflerini kabul ettim. Kaleminden çıkıp Beyoğlu'na gittik. Bir haneye dâhil olduk. Arkadaşlarım ve ben cem'an dört kişi idik. Derhal yüzleri birkaç kat düzgünlü, yüzleri suni surette beşüş birkaç kadın yanımıza geldiler. Müteakiben bir tepsi getirildi. İçinde rakı, meze kadehler, bardaklar vesaire vardı. Ben asla işret kullanmadığım hâlde hiç olmazsa hatır için bir kadeh içmekliğim hususunda refikadan biri ısrar etti. Bir kadeh ile insan sarhoş olmaz. Bizim hatırımızı kırma diye rica ettiler. Binaenaleyh o ilk kadehi maa'l-istikrah içtim. Biraz sonra bir kadeh daha verdiler. Onu da nûş ettikten sonra fikrimde bir güşâyiş husule gelmeye başladı. Şarkılar okunuyor, keman çalınıyor, kadınlar etrafa şetaretler neşrediyorlar, meclis gittikçe revnak-dâr oluyordu. Bu sırada âlem nazarımda değişti. Ben kendi kendime: "Vay dünyada böyle latif demler de varmış ha!" demeye başladım. Fakat o anda son vapur zamanının yaklaştığını tahattur ederek oradan ayrılmaya mecbur olduğum hâlde refikadan biri, "Hayır olmaz, daha vapur zamanı gelmedi. Biraz daha otur ve bir iki kadeh daha iç!" dediğinden bu emre de itaat ettim ve o âlem-i zevk ve neşeden gereği gibi hissedar olmak için birkaç kadeh daha içtim. Artık ben şarkı, çalgı, kadın, zevk ve neşat içinde gaşyolarak dalmış gitmişim. Bir aralık saate baktığımda Kadıköy son vapuru hareket edeli iki saat olduğunu anladım. Ey ne yapalım, artık bu gece böyle oldu. Yarın erkenden eve giderim diyerek orada katiyen sabahlamaya karar verdim. Binaenaleyh gece benimle hem-bezm olmak için de başkaca bir kadın getirildi. İşte birader benim, zevce ve kerimemin de sebeb-i felaketimiz o gece beraber bulunduğum o kadın oldu.

- Ne vecihle?

- İşte şu vecihle. O gece bana terfîk edilen kadın bir başka türlü kadın idi. Esasen malik-i hüsn ü ân olmamakla beraber çirkin tabirine de layık değildi. Fakat o kadında benim ruhumun gördüğü başka bir sima, başka bir halet vardı ki ben o simaya, o hâlete bilâ-ihtiyar ama tam manasıyla bilâ-ihtiyar meclûb oldum. Bugün, bu an hala o kadının meftun-ı hâlet-i meftûresiyim. Fakat çi-fâide! Hâlet-i mefture ve sefaletane terkipleri arasındaki manalar başka başka şeylerdir. Bunları insan ancak son defa sefaletane kapısından tekme ile çıktuktan sonra birbirinden tefrîk ediyor. İnsanlar, ezcümle kadınlar miyânında melek şeklinde yılanlar bulunduğunu ben bilmezdim. Keşke bilmiş olsaydım. O zaman böyle yılanlara kapılmaz, sevgili zevcem ile gözümün bebeği kerimemden mahrum kalmaz idim. Öyle yerlerdeki kadınlar sanat-ı menhuselerinin hakikaten eri oluyorlar. Yani o âlemlerin melûfunu ile bigânelerini pek güzel tefrik ediyorlar.

O gece benimle hem-dem olan kadın benim öyle âlemlerin bigânesi olduğumu hâl ü vaz'ımdan keşfederek bana sanat-ı mezmûmesindeki olanca maharetini ibrâz külfetini ihtiyar etmiş; evet, öyle yaparak beni kendisine celb ve cezbetmiş. Hem de nasıl! Bana zevcemi unutturacak derecede. Bu Fransız kızı yahut kadını benim gibi her işini tanzim etmiş olan bir adamın akıl ve fikrine, hesap ve kitabına bir anda hâkim oluverdi. İlk zamanlarda kendisine verdiğim paraları kabul etmiyor, beni para için sevmediğini beyan ediyor, verdiklerimi yerlere savurarak kendisini tahkir ettiğimi söyleyip böylece yapacaksam bir daha görüşmemekliğimizi rica eyliyordu. Bir sefaletanedeki bir kadın beni bu derecelerde sevsin ha! Ben de hayatımda ilk defa olarak bu kadar şirin, bu kadar fedakâr, bu kadar maharet-i zevciyeye mâlik bir kadına müsadif olayım! İşte bu hâllerde şüphesiz bir hikmet vardı. Şüphesiz Cenâb-ı Hak beni de benim ailemin de mesut yaşamasını istemiyordu. Benim ne kabahatim vardı. Kalemde işim ile meşgul oluyordum. Arkadaşlarım beni hem de âdetâ cebren diyebileceğim bir surette o sefaletaneye götürdüler. Ben oradan firar arzusunda idim, bırakmadılar. Ömrümde ağzıma koymadığım rakıyı orada bana içirdiler. Sonra o mâr-ı helâhil-nisâr vücuduma sarılarak beni hem manen hem de maddeten imha eylediler. Bugün ruhum evvela zevcem hâl-i felaket ve sefaletini, saniyen kerimemin bin türlü mahrumiyetler içinde masumane süründüğünü düşünüyor, salisen o melun kadının etvar ve evza'ındaki tesirâtı tahattur ediyorum. Fakat zevce ve kerimemden mahrum kaldığım gibi o karıdan da mahrumum.

- Bu neden?

- Ben alçak herif. O geceden sonra baştan çıktım. Zevce ve kerimemin nezdine üç dört gecede bir defa ya uğrar ya uğramaz oldum. Bununla beraber onların nafaka-i yevmiyelerinin üçte ikisini tenkîs ederek Fransız

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN YERALTI DÜNYASINA DAİR BİR İNCELEME: İBNÜ'L HAKKI MEHMED TAHİR'İN SEFALETHANELERİ

kızına sarf etmeye başladım. Bu hâl üç dört ay böyle gitti. Sonra zevcem ref'-i âvâz şikâyet eyledi. O zaman ben hiddetlendim. Fakat nasıl hiddetlenmek? Biçareyi en haklı, en sûzişli, en müessir, en dil-şikâf sözlerine karşı dövmeye kalktım. Ağlamakta olan masum yavrumu tahkir ettim. Halbuki bu esnada zevcem mahzâ adem-i devamımdan dolayı işimden çıkarıldığımdan, maaşımın işlemediğinden haberi olmadığı gibi Fransız kızı için sarf ettiğim meblağ da hep istikrâz suretiyle vuku' buluyordu. Nihayet hanemdekileri aç bırakmaya, Fransız kızına da hiçbir şey götürememek derecelerine geldim. Geldim ama evime gitmeye artık yüzüm yok idi. Kazandığım frengi hastalığı beni zevcem huzuruna çıkmaya gayr-i muktedir kılıyordu. Artık nakden fedakârlık edemediğim için o beni cidden seven, beni para için sevmeyen, verdiğim paraları yerlere fırlatıp atan kadın da bana irâe-i rûy-ı istikâl etmekteydi. İşte üç dört ay vardır ki zevce ve kerimemi göremediğim gibi bir aydan beri de Fransız kadını beni kendi nezdinden katiyen tard etmiş olduğu için serseriyâne dolaşmaktayım. Sefaletanelerin birindeki bir gecelik eğlencede bulunmak benim bütün hayatımı zehirledi. Beni ailemden mehcur ve mahrum etti. Sağlam vücudumu mahv ve berbat eyledi. Artık bundan sonra yaşamayacağım. Kariben intihar edeceğim. Yalnız bir kerecik zevcemle kerimemi görerek, onlara arz-ı i'tizâr etmek istiyorum. Fakat nerede olduklarımı henüz öğrenemedim.

Refikimin sözleri burada resîde-i hitam oldu. Ne müdhiş felaket. Arkadaşım, bu sözleriyle perişanlığının derecesini tamamıyla anlatmış oldu. Çünkü manzara-i zahiresi aklen de fikren de ruhen de, cismen de müşevveş bir hâlde olduğunu gösteriyordu.

Kendisine beyan-i teessürle beraber:

- Mademki o karıdan halas oldunuz bundan böyle evlat ve ailenizle yine beraber yaşar, telâfi-i mâfât edersiniz.

Dedim ise de aldığım cevap şu meali teşkil etti:

- Evet, eğer frengi illet-i müdhişesine müptela olmamış olsa idim dediğiniz bir dereceye kadar imkân dâhilinde olurdu. Fakat ben ki bugün kendime on paralık ilaç tedarik etmek iktidarından mahrum ve illet-i menhuse de gittikçe teşdîd-i ızdırab ederek vücudumun her tarafını ihata eylemiştir. Artık zevce ve kerimem beni kabul etseler bile ben onları bu derd-i menfura müptela etmemek için yanlarına takarrübden itcinab edeceğim. Binaenaleyh melek gibi zevcemden, nur-ı vicdanım olan kerimemden mahrumen terk-i hayat edeceğim.

Diyerek ağlamaya başladı. Bu sırada kendisine biraz nakden muavenette bulduktan sonra kemal-i teessüfle arkadaşımın ayrıldım. Aradan on gün geçmeden zavallının ikamet eylediği bir han odasında intihar ettiğini haber alarak bir kat daha müteessir oldum.

Evvelce beyan ettiğim vecihle biçare refikimle hukukumuz pek kadim ve samimi idi. Müntehiren terk-i hayat etmesi üzerine aile-i mağduresine muaveneti bir vazife-i uhuvvet addederek bir gün Kadıköyü'ndeki hanelerine gittim. Zavallı kadının oradan kerimesini müstahiben çoktan mufârat etmiş olduğunu öğrendiğim gibi sora sora nihayet İstanbul tarafında bulunduğu mahali öğrendim. Fakat ben sual ettikçe etraftakilerden garip cevaplar almakta idim. Akıbet biçare kadının mahzâ zevcinin Fransız kadını nezdinde geçirdiği günlerde aç kalmak beliyesine uğraması ve lutf u himayesine dehâlet edecek kimsesi olmaması sebebiyle tarik-i nâ-meşrûa sülûk ettiğini ve bu yüzden nânâre tedarik ederek sevgili evladyıla bin zillet ve makhûriyet içinde idame-i hayat eylemekte olduğunu tahkik ettim. İşte o zaman kalbim, ruhum pek ziyade sızladı. Ve lisân-ı hâlim o meş'um sefaletaneler sekenesini bilâ-ihhtiyar tel'in etti.

Muhterem kariîn, bu vak'a gayet hakiki ve gayet dilsûz bir ders-i ibret değil midir? Buralara gidenlerin akıbetleri ekseriyetle böyle vahâmete münce olur. Benim arkadaşım müteehhil idi de bu uğurda zevce ve kerimesini ifnâ eyledi. Bekâr olanlar ise validelerini, hemşirelerini, bütün efrâd-ı ailelerini mahvetteler.

Bir aile demek, bir küçük devlet demektir. Devletlerin mecmû-ı nüfusları, kuvvet ve kudretleri ahiren mikdar-ı aileye göre hesap edilmiş ki mesela filan hükümetin bugün kuvâ-yı nüfusiyyesi ne kadar denilecek olursa yirmi beş bin yahut yüz elli beş bin yahut yüz beş yüz bin aileden ibarettir cevabı verilmeye başlanmıştır ki bundan bir ailenin bir millet nezdindeki ehemmiyeti pek büyük olduğu tezahür ediyor. Şu hâlde devletimizin, milletimizin, muhterem, mübeccel, mesut bir ailesinin saadetini hariçten gelmiş mundar, mülevves ortalığa frengi tohumu saçan melun bir kadın sebebiyle bir perişan ettikten sonra o aileyi bir dilim ekmeğe muhtaç bir hâlde bırakmaya sebep olan o sefaletaneler her sene vatanımızda kim bilir böyle kaç yüz yahut kaç bin tane bina-yı saadeti yıkmaktadırlar. Bunların men'-i mazarrâtına ahlâk-ı asliye-i milliyemizden daha muktedir bir kuvvet tasavvur edilemez. Vatandaşlarımız böyle sefaletanelere rağbetten feragat edecek olurlarsa oralarındaki ifritler birer ikişer defolup gitmeye başlarlar. Şimdi ise mevcutların defolmaları şöyle dursun bunlar ceplerini bizim sarı sarı liralalarımızla doldurduktan sonra hemen memleketlerine avdet etmekte, yerlerine de başkaları

gelerek tahribatı bu milletin bina-yı vücudunu tamamıyla hak ile yeksan edecekleri zamana kadar idame etmeye çalışmaktadırlar.

Evet, bu melanet hanelerin sermayeleri olan kadınlar burada temin-i servet eyledikten, daha doğrusu masum validelerimizin, ninelerimizin, çocuklarımızın, zevce ve hemşirelerimizin nafaka-i yevmiyelerini sanat-ı menhuseleri sayesinde kendilerine hasr ederek her biri birkaç aileyi perişan ve târumar ettikten sonra hemen kendi memleketlerine avdet ederek ve kazandıkları para ile istikballerini temin eyleyerek ferih ve fahur yaşamaya başlarlar. Burada ise bunların her birinin yüzünden birkaç genç delikanlı ya intihar eder, yahut emrâz-ı kerîheye müptela olarak terk-i hayat eyler, birkaç aile de kaşane-nişin izz ü ikbal iken dereke-i pestiye sukut eder. Bu hâllerin bir de ahlâk-ı milliyemize olan tesirâtını düşünecek olursak zararımızın hayret-res-i ukul olacak derecede bulunduğunu görüyoruz. Müptela olduğu kadına para yetiştirmek, hediye almak için bir delikanlı para bulmaya mecburdur. Kendi varidatı buna kifayet etmeyince istikraz çaresine müracaat etmesi tabiidir. Bu çareden istifade müddeti hitam bulunca her türlü vesâit-i gayr-i meşruaya müracaat eder. Dolandırıcılık, yankesicilik vesaire gibi cerâim de irtikâb eyler.

Bizde istatistik yapmak âdeti cârî olsa idi bir sene zarfında yalnız şehrimizde bu yüzden ne kadar adam katledildiği, ne kadar cerh vuku bulunduğu, kaç aile perişan olarak kaç kişi intihar eylediği ne kadar sirkat ve yankesicilik ikâ edildiği tebeyyün eder ve elbette nazar-ı dikkati celb eyleyerek memleket için bâis-i mazarrat olan o melanet hanelerin ref'-i vücudu esbabı piş-i teemmüle alınarak elbette tedâbir-i mahsusa ittihaz olunur idi.

Şuna katiyen emin olalım ki vatanımız “sefaletthane” namını verdiğimiz o yerler ve onların derûnundakiler yüzünden gerek mâlen gerek cânen o kadar büyük zarar görmektedir ki bunu vatanperver olan her fert, bil-husus umum-ı gençler nazar-ı dikkate almaya borçludurlar. Vatanını seven bir delikanlının en büyük hizmeti bina-yı vatanın temeline ziyan vermemektir. Zira bir genç bizatihi bir cüz'-i vatandır. Bunun malı elinden giderse, ahlâkı bozulursa; vücudu ile-i müstekrehe ile harab olursa bundan vatanın esası ziyana uğrar.

Gençlik zamanı zaman-ı tahsildir. Ondan sonra izdivaç ederek mesudâne yaşamak her ferdin hakkıdır. Bu haktan layıkıyla istifade etmek ise ahd-i şebabda öyle sefalet girdaplarına düşmemek için izhâr-ı metanet eylemeye mütevakıftır.

Bahtiyardır bu hususta metanet gösteren gençler.

Hitam

SONUÇ

İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in eserinin sonunda dile getirmiş olduğu “bir aile demek, bir küçük devlet demektir”³³ sözü Osmanlı gençlerine bir uyarı niteliğindedir. Bu sebepten İstanbul'da bulunan “sefaletaneler”in Osmanlı aile yaşantısına olumsuz etkisinin anlatıldığı bu eserin toplumsal bir nasihat niteliği taşıdığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile kurduğu siyasi yakın ilişkiler kısa sürede toplumsal yaşantıda da kendini göstermiştir.

Yaşadığı dönemde özellikle kadın meselelerine olan duyarlılığı ile ön plana çıkmış olan İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in, dönemin toplumsal çehresine ışık tuttuğu bu eseri sayesinde İstanbul başta olmak üzere Osmanlı sınırları içindeki birçok şehirde hızla artmış olan “sefaletaneler”in, tütün ve alkol tüketiminin de artmasıyla Osmanlı toplum yaşamındaki değişimi gözler önüne sermektedir.

³³ İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *age.*, s. 20.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'UN YERALTI DÜNYASINA DAİR BİR İNCELEME: İBNÜ'L HAKKI MEHMED TAHİR'İN SEFALETHANELERİ

KAYNAKÇA

- AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.
- BELLİ, Burcu, Osmanlı'da Fuhuş II. Abdülhamid Dönemi'nde Kayıtlı Fuhuş, Devlet ve Modernlik (1876-1909), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2021.
- ÇABUK, Fehminaz, "Osmanlı Devleti'nde Memurların Müdahil Olduğu Bazı Fuhuş ve Fahişe Meseleleri Üzerine Bir Değerlendirme (1833-1922)", *History Studies*, C. 12, S. 4, ss. 1505-1523.
- ÇAVDAR, Necati – KARCI, Erol, "XIX. Yüzyılın Sonları-XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 2, 2016, ss. 157-175.
- DERE, Mustafa, *Yeni Bir Toplum İnşa Etmek İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir: Meşrutiyet Hanımları Meşrutiyet Erkekleri*, Palet Yayınları, Konya 2020.
- DERE, Mustafa, "İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir'in Bir Hikâyesi: "Altın Perisi"", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 50, 2021, ss. 31-46.
- DOĞAN, Cem, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı: II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019.
- DOĞAN, Cem, "İnce Hastalık": Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Veremin Toplumsal Tarihi (1895-1955), Libra Yayınevi, İstanbul 2020.
- GÜL, Abdulkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 2009, ss. 239-270.
- GÜNDÜZ, Mustafa, "II. Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvuru", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C.1, S. 45, 2008, ss. 149-170.
- İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *Sefaletaneler*, Tevsi'-i Tabaat Matbaası, 1328.
- İNALCIK, Halil, *Has-bağçede 'ayş u tarab Nedimler Şâirler Murtibler*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- İNCE, Erdal, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Müskirat ve Müskirat Satan Yabancı Esnafa İzin Verilmesi", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, C. II, S. 5, 2019, ss. 411-430.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri)*, C. VII, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907))*, VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2007.
- KARAY, Refik Halid, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2019.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- ÖZEKMEKÇİ, M. İnanç, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamid Döneminde Frengi ile Mücadele", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2012, ss. 83-101.
- RASİM, Ahmed, *Fuhşi Atık (Eski Fuhuş Hayatı)*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- ŞENEL, Şennur, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2015, ss. 256-274.
- TELCİ ÖZBEK, Müge, "...'Uygunsuz Makulesinden Kadınlar': Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 15, 2012, ss. 65-83.
- TEMEL, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmî Araştırmalar*, S. 6, 1998, ss. 227-243.
- UZUN, Hakan, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C.6, S. 2, 2005, ss. 145-162.
- YAKUT, Kemal, Aydın Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı", *Kebikeç*, S. 31, 2011, ss. 275-307.